

COMÈDIA ROMANA

LA COMÈDIA A ROMA

Dins el teatre romà destaca especialment la comèdia, gènere dramàtic que tracta sobre els problemes quotidians, presenta uns personatges del carrer i utilitza un llenguatge molt viu. Entrà a Roma per influència de la cultura grega, ja que els romans, a causa de la seva expansió territorial, van conèixer i adaptar molts aspectes hel·lenístics.

La comèdia romana no es va escapar d'aquesta influència. Livi Andronic va ser el primer a adaptar comèdies gregues, però fou Plaute qui compongué un tipus de comèdies d'esperit totalment romà, i amb aquest gènere arribà a la seva màxima popularitat.

A Roma conviuen dos tipus de comèdies:

- ✧ La *fabula palliata*, és a dir, la comèdia a la manera grega, ja que l'acció es desenvolupava a Grècia i els personatges eren grecs que vestien el *pallium* (nom del vestit típic grec), però adaptada a l'ambient romà. Eren les més ben rebudes pel públic. Els seus grans autors són Plaute i Terenci (s.II aC), comediògraf que mai no va aconseguir la popularitat del seu predecessor, ja que el caràcter educatiu i moralitzador de les seves obres no va ser acceptat per una bona part d'espectadors.
- ✧ La *fabula togata* o comèdia d'ambient romà, en què els actors vestien la toga (vestit típic romà).

TITVS MACCIVS PLAVTVS

1. VIDA

Titus Maccius Plautus (250-184 aC) va néixer cap al 250 aC a la ciutat de Sarsina a l'Umbria, quan la zona encara no havia estat conquerida pels romans. Malgrat això, aviat va aprendre la llengua llatina i la llengua grega, el que fa pensar que tenia una bona educació i gaudia d'un bon estatus econòmic. De tota manera, sabem molt poques coses de la seva vida.

A partir de l'estrena de la seva primera comèdia, el *Miles Gloriosus*, l'any 250 aC va instaurar-se a Roma i va dedicar-se de ple al teatre, i concretament a la comèdia. És l'època del final de la segona guerra púnica, el poble estava cansat i necessitava riure.

Com era habitual a la seva època va ser al mateix temps l'empresari i el director d'una companyia teatral (*dominus gregis*), l'autor de l'obra i un dels actors.

Concepte d'originalitat: Les comèdies que escrivia eren sempre l'adaptació d'una obra d'algun autor grec, sobretot de Menandre. No hi havia cap problema en això, car després de l'adaptació, s'assemblava a l'original en l'argument i poca cosa més. El vestuari, la geografia i els noms dels personatges eren grecs, però el seu enginy i llenguatge estaven trets dels carrers de Roma i la ciutat es veia reflectida en les seves obres. L'originalitat en l'antiguitat consistia a saber ser un bon adaptador, no es tracta de crear o inventar sinó de saber adaptar una obra, que ja es considerada bona, a la mentalitat d'un altre poble. I en això, Plaute fou un mestre.

Plaute va escriure moltíssim i, a més, va gaudir d'una enorme popularitat. Va estrenar obres gairebé fins la data de la seva mort, l'any 184 aC i se li van atribuir més de 120 comèdies.

2. OBRA

Marc Terenci Varró, un gran erudit del segle I aC, gramàtic i estudiós de la literatura llatina, va fixar en 21 el nombre de comèdies "autèntiques" de Plaute. D'aquestes 21 se'n conserven 20, encara que algunes estan incompletes. Es tracta d'una pervivència excepcional, ja que de la majoria dels autors s'ha perdut una part important de la seva obra. Aquest fet ens indica la fama tan immensa de què va gaudir Plaute.

Les obres més significatives són:

- *Amphitruo* (L'Amfitrió). És l'única comèdia de tema mitològic. Es tracta d'una paròdia sobre el naixement d'Hèrcules. Explica com Zeus sedueix Alcmena, l'esposa d'Amfitrió, mentre ell no hi és. A Zeus, l'ajuda Mercuri. Tots dos déus es transformen en Amfitrió i Sòsies, el seu

esclau, per fer creure a Alcmena que són l'espòs i el criat. Es donen una sèrie de malentesos i situacions compromeses fins que el propi Zeus ho aclareix tot.

- **Aulularia** (L'Olla d'or). El vell i pobre Euclió troba a casa una olla plena d'or i viu intranquil pensant que algú li prendrà. Amaga l'olla i li roba l'esclau Estròbil, que pertany a Licònides, noi que està enamorat de Fedra, la filla d'Euclió. Hi haurà un intercanvi de béns, l'or per la filla. Molière, segles més tard, escriuria *L'avar* inspirat en aquesta obra.
- **Miles Gloriosus** (El soldat fanfarró). Es tracta d'un soldat tan fanfarró que tothom, fins i tot el seu esclau l'enganya i li pren el pèl. Hi ha moltes situacions còmiques.
- **Mostellaria** (Comèdia del fantasma). Un esclau tanca la casa del seu amo Teopròpides, que arriba de viatge, i impedeix que aquest entri, doncs el seu fill s'ha donat a l'amor amb una noia. Ho aconsegueix dient-li que la casa està embruixada.

Les 21 comèdies són:

Amphitruo, Asinaria, Aulularia, Bacchides, Captivi, Casina, Cistellaria, Curculio, Epidicus, Menaechmi, Mercator, Miles gloriosus, Mostellaria, Persa, Poenulus, Pseudolus, Rudens, Stichus, Trinummus, Truculentus i *Vidularia*.

Totes aquestes comèdies segueixen un fil argumental semblant: els membres d'una família es veuren obligats a una separació forçosa (per culpa d'un segrest, de la guerra, etc.), que porta a confondre una persona per una altra i a intercanviar-se els papers. Aquestes situacions giren entorn d'un embolic que se sol resoldre feliçment, en general gràcies a la intervenció de l'esclau protagonista.

ELS PERSONATGES DE LA COMÈDIA PLAUTINA

Per a les seves comèdies, Plaute crea un tipus de personatges fixos que li serveixen per aconseguir la seva finalitat: fer riure al públic. Podem fer una classificació dels personatges en dues categories: els protagonistes i els secundaris.

- a) Personatges protagonistes:

- **El vell (*senex*)**. És el pare estricte amb els fills i els esclaus, furiós, de vegades avar; normalment és l'objecte de les burles de l'argument.
- **La matrona (*matrona*)**. Sol ser la mare de família de tota la comèdia, que Plaute presenta amb connotacions negatives. Té mal caràcter, és capriciosa i malgasta els diners.
- **El jove (*adulescens*)**. Normalment és el protagonista de les comèdies plautines, tot i que queda eclipsat pel seu esclau, que és qui embolica i desembolica l'acció. El jove sol estar enamorat d'una cortesana o d'una noia de bona posició.
- **La jove (*virgo*)**. Sol ser una cortesana o bé una jove donzella. La seva aparició en escena està molt limitada, encara que l'acció transcorre al seu voltant. Si es tracta d'una cortesana, Plaute la presenta plena de vicis, malparlada, però molt enamorada del seu amant.
- **L'esclau (*servus*)**. És el vertader protagonista de les comèdies de Plaute, llest, murri, desvergonyit, mentider, que no s'atura davant cap dificultat, que enganya per aconseguir el que vol. Es burla de tothom, amics i enemics. És el que guia l'acció, el que provoca els embolics i aconsegueix desfer-los. És intel·ligent i tots els altres personatges són titelles a les seves mans.

b) Personatges secundaris:

- **El soldat (*miles*)**. Amb aquest personatge Plaute pretén ridiculitzar els soldats en general; per això el presenta fanfarró, que presumeix de les seves conductes, tant bèl·liques com femenines, però que en el fons és una covard i està faltat d'amants.
- **El paràsit (*parasitus*)**. És un personatge còmic i astut que fa el que sigui per omplir el seu estómac.
- **El prestador**. Personatge que vol treure el màxim rendiment dels seus préstecs sense interessar-se per les circumstàncies dels deutors. Surt a escena exigint, dia rere dia, els diners a qui els ha deixat.

La majoria de personatges tenen noms que ja parlen per si mateixos (*nomina parlantina*); així, en la comèdia *Miles Gloriosus* el soldat es diu Pirgopolinices (el que assalta moltes torres) i el paràsit, Artotrog (el que devora el pa); en el *Pseudolus* el protagonista s'anomena Polimaqueroplàgida (el que reparteix moltes bufetades o les rep), etc.

❖ ESTIL PERSONAL

Si bé Plaute s'inspirava en la Comèdia Nova grega, va saber donar a les seves obres un caràcter romà i un estil personal incorporant-hi tot un seguit de característiques pròpies. Així, personifica coses inanimades, com poden ser objectes de la vida quotidiana, parts del cos, etc.; hi ha referències mitològiques amb la finalitat d'ornamentar el text; se serveix de la *contaminatio*, que és el procés de composició d'una comèdia a partir de dos o més originals; utilitza la combinació de part dialogades i parts cantades que es recitaven acompanyades de música.

❖ EL LLENGUATGE

El gran mèrit de Plaute, però, no es troba tant en l'argument de les seves obres, en els personatges o en les innovacions, sinó en el llenguatge que utilitza, viu, ric, expressiu i completament nou. Així doncs, crea un llenguatge diferent per a la comèdia, amb molts jocs de paraules, jurament, insults, repeticions, refranys, malediccions, etc., que enriqueixen la llengua llatina.

El llenguatge que utilitza Plaute també és molt pur, amb les característiques morfològiques, lèxiques i sintàctiques del moment; és un viu reflex de la llengua del carrer. Sap sobretot connectar amb els espectadors, tant de la plebs com de la classe alta. Així, fa parlar els seus personatges d'acord amb l'estatus social al qual pertanyen: els humils parlen de forma grollera, basta, no gens culta; en canvi, els homes de classe alta, parlen una llengua noble, elegant i distingida.

❖ ESTRUCTURA

Quant a l'estructura, Plaute comença alguna de les seves comèdies amb una pròleg, en què algun personatge de l'obra o bé alguna divinitat explica breument la trama principal, intentant despertar la curiositat i l'interès del públic.

Al començament de les comèdies, també hi ha un o dos arguments, no escrits per Plaute, sinó per autors posteriors, en què s'explica el que succeirà en escena. Un d'aquests arguments està escrit en acròstic, és a dir, que amb la inicial de cada vers es pot llegir el títol de la comèdia.

PVBLIVS TERENTIVS AFER

1. VIDA

Publi Terenci Àfer (*Publius Terentius Afer*), conegut com a *Terenci* fou un comediògraf en llatí d'origen berber. Nascut a Cartago el 184 segons Suetoni, o 194 segons Fenestella, Terenci fou fet esclau quan encara era un infant. També el seu sobrenom *Afer* era el que es donava als africans. Aviat fou venut o regalat al senador romà Publi Terenci Lucà. Gràcies al seu talent i a la seva bellesa, que impressionaren fortament el seu mestre, va rebre una educació de persona lliure i fou ràpidament manumès, i prengué els noms del seu antic amo, com era costum entre els lliberts. Va tenir una filla que va casar-se amb un cavaller romà.

Havent estat acollit dins l'alta societat aristocràtica, Terenci fou protegit pel cercle dels Escipions, cercle format per intel·lectuals grecs i llatins i aristòcrates romans, creat per difondre el pensament i la literatura grecs. Més tard, començaren a circular insídies sobre la identitat del veritable autor de les comèdies de Terenci.

Escrigué obres més literàries que centrades en la representació, dirigides a un públic frisós d'hel·lenisme. Aquest caràcter de les seves obres feia possible que algunes fossin representades diverses vegades, en contra del que era habitual en el teatre romà. Això li valgué tota mena de dificultats, no només amb el públic, a les representacions, sinó també amb la crítica oficial i, en particular, amb Lavini Lusci, president del *collegium poetarum*, que omplí Terenci de recriminacions.

Podem datar les seves sis comèdies entre el 166 i el 160 aC gràcies a les *didascalies*, la seva *vita* (l'única d'un poeta llatí arcaic que ens ha sobreviscut) i els pròlegs. Aquesta datació ens informa que l'activitat literària de Terenci va començar poc després de la victòria de Paul·le a Pidna contra Perseu de Macedònia, la biblioteca del qual va ser portada fins a Roma i donà un gran impuls a les lletres llatines. A més, l'activitat de Terenci acaba justament l'any de la mort de Paul·le.

La seva carrera fou molt breu. Després d'haver presentat les seves comèdies a Roma, el 160 aC va partir cap a Grècia per cercar-hi motius d'obres inèdites. Allí traduí, sembla, 108 comèdies de Menandre d'Atenes. Però a partir de l'any 159 aC, quan decidí tornar de Grècia, no se'n sap res

més, d'ell. La seva vida sembla interrompre's en aquell moment, quan tenia 25 o 35 anys. S'han formulat dues tesis:

- Terenci hauria naufragat a la mar, a la badia de Leucata.
- Terenci, desesperat per la desaparició dels seus manuscrits, hauria mort d'aflicció a Stymphale, a Arcàdia.

2. OBRA, INFLUÈNCIES I ESTIL

Només es conserven sis comèdies senceres de Terenci:

- *Adelphoi* (Els germans): Inspirat en el text homònim de Menandre. Tracta el tema de les relacions entre pares i fills. Es contraposen el pare sever i el pare comprensiu que tenen respectivament un fill honest i un fill desvergonyat.
- *Andria* (La noia d'Andros): S'inspira en dues comèdies de Menandre. L'estructura es basa en els amor de Pàmfil i Glicèrium. El pare de Pàmfil s'hi oposa perquè vol que aquest es casi amb la filla d'un amic seu. Aquesta, al seu torn està enamorada de Carinos, un amic de Pàmfil.
- *Eunuchus* (L'eunuc): Inspirada en una obra de Menandre, té com a principals protagonistes un esclau entremaliat, un soldat fanfarró i un paràsit que pretenen l'amor de Tais, una pobre noia òrfena.
- *Hecyra* (La sogra): Inspirada en una comèdia homònima d'Apol·lodor de Carist, barrejada amb escenes d'una comèdia de Menandre. Es narren les peripècies d'un nounat abandonat.
- *Heautontimorumenos* (El que es tortura a ell mateix): Afronta els problemes intergeneracionals entre pares i fills. Dos pares tenen comportaments diferents envers els seus fills: un, sever, provoca la fugida del fill; l'altre, més comprensiu, el conserva.
- *Phormio* (Formió): Basada en una comèdia d'Apol·lodor de Carist, és una comèdia d'intriga, on el protagonista és un paràsit de bon cor que ajuda a la unió de dos enamorats.

Sabem que bona part dels models de Terenci són grecs, però no els tenim conservats en la seva majoria. Així doncs, les principals fonts per indagar-hi són els seus pròlegs i els comentaris

de Donat. Cal notar també certes semblances estructurals entre les obres de Terenci i les tragèdies de Sòfocles. Així l'*Andria* té semblances amb *Èdip rei*, i Terenci fa broma sobre això al vers 194 de l'obra, quan l'esclau diu *Davos sum, non Oedipus (Jo sóc Davos, no Èdip)*.

Hi ha també influència de la filosofia grega, especialment dels corrents hel·lenístics, en idees com ara la "mesura daurada" (*aurea mediocritas*) entre dos extrems, o en les reflexions sobre el govern als *Adelphoe*.

Un dels trets que millor defineix la comèdia de Terenci és la seva *humanitas*, un terme força difícil de traduir que implica un ideal de comportament humà caracteritzat per la moderació, per l'ambivalència, per l'existència de gradacions i matisos, per la persistència dels dubtes i dels errors, fruits més de la debilitat humana que no pas d'una acció o elecció deliberada.

3. CARACTERÍSTIQUES I INNOVACIONS

Terenci no va aconseguir tant d'èxit com Plaute, perquè era un autor proper a la noblesa i més allunyat del poble, amb un llenguatge més culte i una gran preocupació moral. Tot i que tots dos tenen els mateixos models de la Comèdia Nova grega, les diferències entre les obres de l'un i de l'altre són molt grans, fet que demostra la llibertat creativa dels còmics romans: Plaute tendia a exagerar les escenes més còmiques, a fer més caricaturescos els personatges, a buscar els arguments més moguts, mentre que Terenci tendia a suavitzar la comicitat buscant més el somriure que les grans riallades.

La gran diferència entre Plaute i Terenci es troba en els pròlegs: Terenci els fa servir com a suscitadors de polèmica literària o de propaganda de les seves obres –l'ús és similar al de les *parabaseis* d'Aristòfanes. A més, a diferència de Plaute, Terenci, en els seus pròlegs, es dirigeix als espectadors, trencant així la il·lusió dramàtica.

La introducció a l'argument, en les obres de Terenci, sempre es fa en una escena damunt de l'escenari, com en la comèdia hel·lenística. Sovint, les circumstàncies que envolten l'argument s'expliquen a un personatge que no les coneix, a algú que no pren part en l'acció del drama.

Els efectes de so i la música desapareixen, donant importància als diàlegs; així doncs, cada obra es desenvolupa sense interludis lírics, convertint així la separació entre actes en quelcom insignificant.

L'ús de la *contaminatio* (o intertextualitat amb autors anteriors) hi és també notable: els personatges estereotipats de l'*Eunuchus* estan presos del *Kolax* de Menandre; els *Adelphoe*, comèdia adaptada de

Menandre, està ampliada amb una escena extreta del *Synapothneskontes* (2.1) de Dífil de Sinope. De vegades, aquesta *contaminatio* provoca que hi hagi contradiccions en l'obra, perquè s'avancen esdeveniments.

Un altre element que Terenci emprà molt, per bé que no n'és l'inventor, és el doble argument. Així, en l'*Andria*, tot i que la psicologia dels personatges secundaris no està gaire aconseguida, i els manca certa relació amb la trama principal. En l'*Eunuchus* i en el *Phormio*, però, els dos arguments estan ben lligats. En l'*Hautontimorumenos* i en l'*Adelphoe* el doble argument és el centre d'interès; tan sols l'*Hecyra* és simple, en aquest sentit.

Els monòlegs de Terenci són més curts que els de Plaute, però més nombrosos, i modelen l'argument. Solen aportar informació sobre la psicologia dels personatges, que és precisament on més destaca Terenci com a escriptor. Per exemple, en l'*Hecyra*, el marit es mostra calmat i sensible, a diferència de l'esperable. Personatges com la sogra o l'hetera també són sorprenents. Generalment, el personatge de l'esclau en les obres terencianes no és tan important com en Plaute.

Però, per sobre de tot, el poeta vol enfrontar els seus personatges. Això està relacionat amb el costum de l'autor d'introduir els personatges de dos en dos. De vegades, aquest enfrontament és dins d'un mateix personatge, amb ell mateix. En l'*Hautotimorumenos* i en l'*Adelphoe* hi ha un intercanvi de rols entre els dos cavallers.

Cal veure també com la seva vena més còmica resorgí en les últimes comèdies, sobretot a partir del poc èxit de l'*Hecyra*. En la seva última obra, els *Adelphoe*, s'hi troben elements plautians, com ara un càntic o un esclau que enreda constantment. El final prematur de la seva carrera no ens permet observar la seva evolució completa, però segurament s'hagués convertit –si és que no ho és ja– en el mestre de la “comèdia seriosa”.

4. LLENGUATGE I ESTIL

Si podem considerar Plaute com el creador del llenguatge literari llatí, llavors Terenci en seria el refinador, un autor que es dedica a depurar la llengua i trobar un estil refinat. En el cas de Terenci, a més, es tracta d'un llenguatge més aristocràtic, més cultivat.

En general, però, la seva senzillesa i dicció són constants i expliquen el seu èxit com a autor en les escoles on s'impartia llatí. Si Plaute agafava expressions del lèxic popular i feia servir un registre col·loquial, Terenci, d'alguna manera, volia imitar Menandre per crear un llatí depurat que es pogués comparar amb l'àtic.

Terenci es mostra explícit en insults i noms de bèsties, així com en termes sexuals, però substitueix la violència per una fina ironia. Sovint empra *aposiopesis* (eufemisme) i deixa en l'aire, a l'enteniment del lector, el terme violent. L'ús d'interjeccions, com feia Menandre, també és constant.

Les bromes de Plaute són substituïdes per *sententiae* ('dites'), establint una connexió entre el que es diu i l'experiència comuna a l'espectador. Poden indicar un cert caràcter -així les de Micio en l'*Adelphoe-*, o emfasitzar moments importants, però el seu ús és més limitat que el que en fa Menandre.